

ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ ЗА ВОЈНУ
ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: генерал-пуковник мр Милан Зарић, директор ИСИ, председник;
др Милан Терзић, научни сраданик ИСИ, уредник; др Винфрид Хајнеман, пуковник,
Управа за војноисторијска истраживања ОС СР Немачке; др Шаул Шај, директор
Института за војноисторијска истраживања ОС Израела; проф. др Милан Ристовић,
Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић,
Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Радмила Радић, научни
саветник Института за новију историју Србије; др Миле Бјелајац, научни саветник
Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института
за савремену историју; др Славица Ратковић-Костић ИСИ; капетан мр Далибор Денда,
истраживач – сарадник ИСИ; мр Дмитар Тасић, истраживач – сарадник ИСИ; капетан
мр Миљан Милкић, истраживач – сарадник ИСИ.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: др МИЛАН ТЕРЗИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: капетан мр ДАЛИБОР ДЕНДА

Часопис излази два пута годишње. Година издања LIX. Рукописи се шаљу на адресу:
Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака
бр. 38 Београд. Telefони редакције 20-63-519 и 20-63-553; војни тел. 29-519 и 29-553.
Рукописи се не враћају. Годишња претплата 1000 динара. Цена броја 600 динара.

Задња страна корица:

Понтонирци Војске Краљевине СХС 1927 и ЈНА 1954

САДРЖАЈ

ВИГ БР. 2/2009

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

Капетан мр Миљан Милкић, Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци 1839–1941	9
Др Тамара Шер, О Швабама и комитацијама: друштвена структура и живот у окупираном Београду (1915–1918)	30
Мр Алексеј Тимофејев, Совјетска улога у школовању и припреми југословенског партизанског кадра до почетка Другог светског рата	55
Капетан мр Далибор Денда, Југословенски тенкисти у Априлском рату	78
Мр Драгица Кољанин, Од сарадње до сукоба (Устанички покрети у источној Босни јули 1941 – фебруар 1942)	97
Др Милан Терзић, Рудници Бор и Трепча у извештајима југословенској краљевској влади у Другом светском рату	117

ПРИЛОЗИ И ИСТРАЖИВАЊА

Мр Весна Ђикановић, Исељеници као предмет војног интереса југословенске државе у периоду између два светска рата (Прилог истраживању односа југословенске државе и исељеништва у Сједињеним Америчким Државама)	129
Ма Данило Шаренац, Тврђава на Позоришном тргу (Изградња и симболика Ратничког дома 1929–1932)	148
Др Петар Драгишић, Политика у касарни – политички ставови припадника ЈНА почетком седамдесетих година	162

ОСВРТИ

Др Венцеслав Глишић, Досије о Вери Пешић или како не треба писати историју обавештајаца	173
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

- András D. Bán, *Hungarian-British Diplomacy 1938–1941, The Attempt to Maintain Relations*, Frank Cass Publishers: London – Portland OR, 2004, мр Александар Узелац 215
- Derek Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, I.B. Tauris & Co. Ltd, London, 2005, Владимир Абрамовић 221
- Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*, London 2008, Срђан Мићић 224
- Hermann Hinterstoisser, Christoph Neumayer, Erwin A. Schmidl, Helmut Wahnout, *„Des Kaisers Bosniaken“: Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k.u.k. Armee*, Verlag Militaria, Wien 2008, Dr. Tamara Scheer 228

ДОКУМЕНТИ

- Мр Слободан Селинић, мр Александар Животић, Процес Сланском 1952. и југословенско војно изасланство у Прагу 231

ИНФОРМАЦИЈЕ

- Међународни симпозијум *„Der erste Weltkrieg auf dem Balkan – neue Fragestellungen und Perspektiven“*, Беч, 12–14 октобар 2009. године, мр Дмитар Тасић 247
- Међународни научни скуп „Ослобођење Београда 1944. године“, Београд, 20–21 октобар 2009. године, мр Дмитар Тасић 251
- Међународни научни скуп „Балкан и проблеми међународних односа за време Другог светског рата и на почетку хладног рата: пројекти стварања федерација, информбиро, совјетско-југословенски сукоб“, Београд, 23–24. октобар 2009. године, др Милан Терзић 253
- Научни скуп „Генерал Живко Г. Павловић“, Смедеревска Паланка 30. октобар 2009. године, мајор мр Слободан Ђукић 255
- Међународни научни скуп „Tajno stoletje – Ovešćevalne in varnostne službe ter protiterorizem v 20. stoletju“, Копар, Словенија, 13–14. новембар 2009, капетан мр Миљан Милкић 257

CONTENTS

MILITARY HISTORY REVIEW 2/2009

ARTICLES AND STUDIES

Captain Mag Miljan Milkić, Uniform of the Army Chapelans in Serbian and Yugoslav Armed Forces 1839–1941	9
Tamara Scheer, PhD, About Švabas and Komitadschis: Social Structure and Life in Occupied Belgrade (1915–1918)	30
Mag Aleksey Timofeev, The Soviet Union Role in Education and Training of the Yugoslav Partisan Staff Before the World War II	55
Captain Mag Dalibor Denda, Yugoslav Tank Units in the April War	78
Mag Dragica Koljanin, From Cooperation to Conflict: Resistance Movements in Eastern Bosnia, July 1941 – February 1942	97
Dr Milan Terzić, Bor and Trepča Mines in Reports to the Yugoslav Royal Government during the World War II	117

SUPPLEMENTS AND ADDITIONAL RESEARCH

Mag Vesna Đikanović, Emigrants as the Focal Point of the Military Interest of the Yugoslav State in the Period Between the First and Second World War (A Contribution to Research into Relations Between the Yugoslav State and Emigrants to the United States of America)	129
Danilo Šarenac, MA, Fortres on the Theater Square (The Construction and the Symbolic Meaning of the Warriors Hall 1929–1932)	148
Dr Petar Dragišić, Politics in Army Barracks – Political Views of YPA Members at the Beginning of the Seventies	162

VIEWS

Dr Venceslav Glišić, Vera Pešić Files or How the History of an Intelligence Agent should not be written	173
---	-----

REVIEWS AND CRITICS

- András D. Bán, *Hungarian-British Diplomacy 1938–1941, The Attempt to Maintain Relations*, Frank Cass Publishers: London – Portland OR, 2004, Mag Aleksandar Uzelac 215
- Derek Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, I.B. Tauris & Co. Ltd, London, 2005, Vladimir Abramović 221
- Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia*, London 2008, Srđan Mičić 224
- Hermann Hinterstoisser, Christoph Neumayer, Erwin A. Schmidl, Helmut Wohnout, *“Des Kaisers Bosniaken”: Die bosnisch-herzegowinischen Truppen in der k.u.k. Armee*, Verlag Militaria, Wien 2008, Tamara Scheer, PhD 228

DOCUMENTS

- Mag Slobodan Selinić, Mag Aleksandar Životić, *Slanski Tryal 1952 and Yugoslav Military Mission in Prague* 231

INFORMATION

- International Symposium “*Der erste Weltkrieg auf dem Balkan – neue Fragestellungen und Pesrpektiven*”, Vienna, 12–14 October 2009, Mag Dmtar Tasić 247
- International Conference “*Liberation of Belgrade 1944*”, Belgrade, 20–21 October 2009, Mag Dmtar Tasić 251
- International Conference “*The Balkans and Problems of International Relations During the WWII and at the Beggining of the Cold War: Projects of Federations, Cominform and Soviet – Yugoslav Split*”, Belgrade, 23–24 October 2009, Dr Milan Terzić 253
- Conference “*General Živko G. Pavlović*”, Smederevska Palanka 30 October, 2009, Major Mag Slobodan Đukić 255
- International Conference “*Secret Century – Intelligence and Security Services and Antiterrorissm in 20 Century*”; Cappodistria, Slovenia, 13–14 November 2009, Captain Mag Miljan Milkić 257

Чланци и студије

УДК 355.14(497.11)"1839/1941" ;
356.3:27-725-051(497.11)"1839/1941"

Капетан мр Миљан Милкић, истраживач-сарадник

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА, БЕОГРАД

E-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

УНИФОРМА ВОЈНИХ СВЕШТЕНИКА У СРПСКОЈ И ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ВОЈСЦИ (1839–1941)

АПСТРАКТ: У раду се прати развој униформе војних свештеника у војсци Кнежевине и Краљевине Србије и Краљевине СХС/Југославије и указује на односе између војске и верских заједница. Рад је писан на основу архивске грађе из Војног архива и Архива Југославије, објављених извора и релевантне литературе.

Почеци развоја униформе у српској војсци везани су за покушаје кнеза Милоша Обреновића да након Другог српског устанка организује војску.¹ Године 1837. донет је *Указ о униформи официра и грађанских чиновника*, 1845. године уведен је нови тип униформе, а јануара 1861. године донет је *Пропис за одело регуларног војинства и жандарма*.² Даљи развој униформе карактеришу утицаји руске и аустроугарске униформе.³ Године 1908. донет је нови пропис о изгледу униформе у којој је српска војска учествовала у балканским и Првом светском рату.⁴ За све послове везане за униформу у војсци Краљевине Србије био

¹ Податке о одевању српских устаника у току Првог српског устанка видети: Павле Васић, *Униформе српске војске 1808–1918. Текст, цртеж и акварели*, Просвета, Београд, 1980, (У даљем тексту: П. Васић, *Униформе...*).

² *Исто*, стр. 22–49. О униформи српске војске видети и: Славица Ратковић-Костић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007, стр. 26, 47, 48. (У даљем тексту: С. Ратковић-Костић, *Европеизација...*)

³ П. Васић, *Униформе...*, стр. 52–72.

⁴ *Исто*, стр. 75.

је задужен Обмундировни одсек у оквиру Економског одељења Министарства војног, а у Београду је постојала Управа војне одеће.⁵ На основу Закона о војној администрацији из 1898. године, Министарство војно било је првостепени орган за снабдевање војске новцем, храном, материјалом, убојном опремом и зградама.⁶ Све команде и установе снабдевале су се униформама и опремом из Управе војне одеће или из својих радионица, где су постојале.⁷ Материјално осиромашена и физички изморена у балканским ратовима, српска војска је у току Првог светског рата носила различите униформе.⁸ Упркос томе, била су присутна настојања српске владе да одржи једнообразност у одевању.⁹ Крај Првог светског рата српска војска дочекала је слабо материјално опремљена. У току 1919. године од француске владе добијено је 140.000 комплета одеће, која је подељена првим регрутима.¹⁰

За израду униформи у војсци Краљевине Југославије била је задужена Управа Завода за израду војне одеће.¹¹ Заводи су били смештени у Београду, Нишу и Загребу. На основу Закона о устројству војске и морнарице од 9. августа 1923. године, у саставу Министарства војске и морнарице постојало је Економско одељење, у оквиру кога се налазио Одећни одсек, док су Заводи за израду одеће били директно потчињени начелнику Економског одељења.¹² На основу Закона о устројству војске и морнарице од 6. септембра 1929. године,

⁵ С. Ратковић-Костић, *Европеизација...*, стр. 133. Табела „Краљевско-српска војска 1898. године“, између стране 268 и 269.

⁶ Овај закон важио је и за време балканских и Првог светског рата. *Исто*, стр. 382–385.

⁷ *Исто*, стр. 388.

⁸ Фотографије српских војника из Првог светског рата са објашњењима везаним за модел униформе коју носе видети у: Nigel Thomas, Dusan Babac, *Armies in the Balkans 1914 – 1918*, Osprey Publishing Ltd, Oxford, 2001, pp. 7–12, 26.

⁹ Војни архив, Пописник 3, кутија 135, фасцикла 3, документ 2/3, (У даљем тексту: ВА, ...) Наредба министра војног генерала Божићара Терзића за 9. јул 1916. године за сву војску. У наредби се указује на појаве ношења српске униформе на начин како то није дозвољено. Видети такође: ВА, П 3, 263, ф. 8, д. 6/32, наређење о издавању одела и обуће за обвезнике чиновничког реда, Бр. 20677 од 6. новембра 1916. ВА, П 3, к. 264, ф. 4, д. 6/20, Измена допуне о одећи српске војске, Бр. 24096 од 7. децембра 1916. године.

¹⁰ Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921*, Narodna knjiga, Beograd, 1988, стр. 117, (У даљем тексту: М. Bjelajac, *Vojska...*) У Војном архиву сачувана је преписка између Министарства војног, посланства и шефа војне мисије у Паризу из априла 1919. године о снабдевању војске храном и оделом. ВА, П 3, к. 470, д. 42/3.

¹¹ Управа Завода за израду војне одеће прославила је 4. марта 1933. године педесетогодишњицу од устројства прве војне одеће. Уједно је обележена и слава занатлијске чете и освећена нова зграда Завода. *Службени војни лист*, 1933, *Огласи*, стр. 222, (У даљем тексту: *СВЛ*, ...).

¹² Закон од 9. августа 1923. године о устројству Војске и Морнарице, Министарство војске и морнарице, Београд, 1923. Видети: Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije 1922–1935*, INIS, Beograd, 1994, стр. 30.

интендантска служба била је у саставу економске струке, у оквиру које су се налазиле интендантска и контролна грана о којима је бригу водило Економско одељење Министарства војске и морнарице.¹³ За војску Краљевине Југославије карактеристичне су честе промене униформе, нарочито њених делова, као и начина ношења.¹⁴

Униформа војних свештеника у српској војсци

Све вероисповести у Краљевини и Кнежевини Србији имале су право слободног вршења верских обреда и организовања по канонима своје вере. Војним законом који је донет 31. октобра 1839. године први пут је институционално регулисано обављање верске службе у српској војсци.¹⁵ Војне свештенике у српској војсци имали су припадници православне, исламске и јеврејске вероисповести. Војни свештеници били су државни чиновници, које је на предлог војног министра постављао краљ својим указом. На основу поделе на прву (ранг мајора) и другу класу (ранг капетана прве класе), војни свештеници су примали плату и остале принадлежности официра (годишње следовање дрва и новча-

¹³ Исто, стр. 91.

¹⁴ „Уредба о одећи војске (измене) од 5. маја 1920“, *СВЛ*, 1920, стр. 693. „Уредба о одећи Краљеве гарде (измене) од 7. јуна 1920“, *СВЛ*, 1920, стр. 988. „Уредба о одећи наше војске (измене) од 1. августа 1920“, *СВЛ*, стр. 34. „Уредба о одећи официра“, *СВЛ*, 1920, стр. 1443. „Уредба о одећи војске (измена)“, *СВЛ*, 1922, стр. 158. „Уредба о одећи сувоземне војске“, *СВЛ*, 1922, стр. 465. „Уредба о одећи сувоземне војске (измене)“, *СВЛ*, 1923, стр. 700. „Уредба о одећи сувоземне војске (измене)“, *СВЛ*, 1923, стр. 1030. „Уредба о одећи сувоземне војске (допуна)“, *СВЛ*, 1923, стр. 1327. „Уредба о одећи сувоземне војске (измене и допуне)“, *СВЛ*, 1923, стр. 1704. „Уредба о одећи (измене и допуне)“, *СВЛ*, 1923, стр. 1891. У „Уредби о одећи сувоземне војске“ од 4. јула 1932. године извршене су измене и допуне уредбом од 16. јануара 1935. године. Ћ. Бр. 950, *СВЛ*, 1935, 99–104. У „Уредби о одећи Краљеве гарде“ извршене су измене 16. јануара 1935. године. Ћ. Бр. 984, *СВЛ*, 1935, стр. 104. „Уредба о одећи жандармерије“ донета је 16. априла 1935. године. Ћ. Бр. 5517, *СВЛ*, 1935, стр. 731–752. Измене у Уредби о одећи сувоземне војске од 26. јануара 1938. године, Ћ. Бр. 144, *СВЛ*, 1938, стр. 109–110. У „Уредби о одећи ваздухопловства“ Ћ. Бр. 1555 од 30. јула 1937. године (Прилог *СВЛ*, бр. 25/1937) извршене су измене и допуне, 20. марта 1938. године. Ћ. Бр. 4924, *СВЛ*, 1938, стр. 353–356. Измене у „Уредби о одећи Краљеве гарде“ (Ћ. Бр. 12108 од 31. марта 1924. *СВЛ*, стр. 757–772/24), од 26. јануара 1938. године. Ћ. Бр. 260, *СВЛ*, 1938, стр. 111–112. Измене и допуне у „Уредби о одећи сувоземне војске“ од 30. октобра 1938. године. Ћ. Бр. 23530, *СВЛ*, 1938, стр. 1641–1644. Допуна у „Уредби о одећи Краљеве гарде“ (од 31. марта 1924) од 30. новембра 1938. године. Ћ. Бр. 22568, *СВЛ*, 1938, стр. 1939. „Уредба о одећи војске“ Ћ. Бр. 18920, Прилог *СВЛ*, бр. 28 за 1939. годину. „Уредба о одећи жандармерије“ од 21. октобра 1939. године. Ћ. Бр. 25026. Прилог *СВЛ*, бр. 40 за 1939. годину. Прилог садржи фотографије на којима је детаљно приказан изглед униформе и делова униформе. „Уредба о одећи“, *СВЛ*, 1940, стр. 663.

¹⁵ Миљан Милкић, „Специфичности верског живота у војсци Кнежевине – Краљевине Србије“, *Војно дело*, 1-2003, стр. 168–184.

ни додатак за кућног помоћника). Доступна архивска грађа и нормативна документа омогућавају реконструкцију одела православних војних свештеника. Њихово одело није се разликовало од одела парохијских свештеника. Они су, сходно своме рангу и достојанству у црквеној хијерархији, носили исту одећу као и њихове колеге ван војних установа. Архијерејски сабор Српске цркве донео је, септембра 1854. године, решење о оделу и спољашњем изгледу свештенства.¹⁶ За мирско свештенство прописано је одело загасито плаве боје, које се састоји из горње и доње хаљине. Горња хаљина (џубе) била је дужа и с дужим рукавима, док је доња била нешто краћа и са закопчаним рукавима. Постава џубета и појас ђакона и презвитера били су исте боје као и хаљина, код намесника боје вишње, а код презвитера отворено црвене боје. Капа свих мирских свештеника била је камилавка од црне чоје. Свештеници монашког реда (јеромонаси) носили су хаљине од црне чоје или неког другог материјала, с црном поставом и појасом. Монаси већег чина и достојанства имали су поставу и појас боје вишње (игумани), односно отворено црвене боје (протосинђели и архимандрити), док су им капе биле исте – праве камилавке од црне чоје. Недељом и празницима настојатељи манастира и монаси презвитерског степена могли су да носе расе и панакамилавке, а архимандрити и крст. Каснијим одлукама Архијерејски сабор је допуњавао ово решење, а најчешће је опомињао на потребу његовог поштовања.¹⁷ Питање одевања свештеника Сабор је поново покренуо 1906. године. О томе је расправљала и Седамнаеста свештеничка скупштина, одржана исте године у Београду, захтевајући реформу свештеничке униформе као неприкладне за терен. До реформе није дошло, па је то питање и даље остало актуелно.¹⁸

Једино што је у спољашњем изгледу разликовало војне свештенике од мирског и монашког свештенства била је другачија капа, која је уведена почетком 1899. године.¹⁹ Капе су биле сличне ками-

¹⁶ *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора православне Српске цркве у Краљевини Србији (1839–1900)*, Београд, 1900, стр. 65–66. Одлука С. Бр 10, (У даљем тексту: *Зборник правила...*).

¹⁷ Својим одлукама С Бр. 29 из септембра 1863. године, С Бр. 59 из октобра 1884. године, С Бр. 77 из јуна 1890. године и С Бр. 113 из септембра 1891. године, Архијерејски сабор је подсећао „отачаствено свештенство“ на обавезу ношења одела прописане форме. *Зборник правила...*, стр. 66–69.

¹⁸ На захтев патријарха Димитрија питање свештеничког одевања било је стављено и на дневни ред Конгреса православних цркава у Цариграду 1923. године. Конгрес је донео одлуку да клирици не треба да се удаљавају од кроја одела лаика. Тихомир Танасијевић, „Живот и рад свештеничког удружења, Удружење православног свештенства Југославије 1889–1969“, у: *Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења*, Београд, 1969, стр. 63.

¹⁹ *Весник Српске цркве*, 12, 1899, стр. 1138. Решење Архијерејског сабора С. Бр. 30 из 1899. године.

лавци и рађене су од црног астрахана. Висина капе износила је 13 центиметара, са малим проширењем у горњем делу. На средини се налазио равнокраки крст висине 3 центиметара и ширине кракова 5 милиметара. Протопрезвитери су носили златни, а свештеници сребрни крст. Ова незнатна разлика остала је све до 9. августа 1918. године, када је ђенерал Михаило Рашић, у својству министра војног, издао наређење којим је по први пут регулисана униформа војних свештеника у српској војсци.²⁰ У наређењу се наводи да питање одеће свештеника узетих и распоређених на војне дужности за време мобилизације и рата није до тада било регулисано у потпуности. Због тога је, према указаној потреби, уз усвајање мишљења начелника Штаба, министар прописао да сви свештеници до дана демобилизације носе униформу од делимично модификованих делова већ постојеће униформе. Свештеничка униформа састојала се од црног шињела, блузе и панталона (чохане и летње) по боји и кроју какве су се издавале из војних слагалишта, и црне шајкаче на којој је као знак свештеничког чина ушивен метални крст на предњем делу по средини шава. За чинове мирског и монашког реда до протојереја, односно игумана, метални крст био је беле боје, протојереји и игумани и остали чиновници старији од ових из оба реда свештенства носили су метални крст жуте боје. Требало је да крстови буду дужине 42, а ширине 32 милиметара. Војни свештеници добијали су ново одело из војних складишта, без обзира да ли су распоређени у оперативној војсци или позадини. Начелнику Економног одељења наређено је да осигура потребан број црних шињела и шајкача за потребе свих свештеника распоређених на војним дужностима. Крстови за шајкаче нису добијани, већ су свештеници морали да их набављају из својих средстава. Предвиђено је да ово буде ратна униформа коју би свештеници носили до дана демобилизације српске војске.

Униформа војних свештеника у војсци Краљевине Југославије

Положај војних свештеника и њихове дужности у војсци мултиетничке и мултиконфесионе Краљевине СХС/Југославије био је регулисан законом, различитим уредбама и правилима службе.²¹ На основу Закона о устројству војске и морнарице од 19. јула 1923. го-

²⁰ *СВЛ*, 1918, стр. 499–501. Наређење Ф. А. О. Бр. 46962 донето у Солуну.

²¹ Више о томе: Миљан Милкић, „Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у војсци Краљевине СХС/Југославије“, *Војноисторијски гласник*, 1–2, 2005, стр. 136–146, (У даљем тексту: М. Милкић, „Правно...“).

дине, војни свештеници имали су статус војних чиновника и све додатке на плату као и официри одговарајућег чина.²² Одредбама *Закона о устројству војске и морнарице* од 6. септембра 1929. године стални војни свештеници који су се затекли у служби, као и војни свештеници у резерви, преведени су у чиновнике грађанског реда и изгубили су право на официрске додатке.²³ Законом је предвиђено да новопримљени војни свештеници могу бити искључиво хоноарни и ангажовани на основу указане потребе.²⁴ У Министарству војске и морнарице постојала су три референта, по један из православне и римокатоличке цркве и Исламске верске заједнице, и они су били свештеници са највишим рангом у војсци.²⁵ Били су задужени за регулисање права и обавеза војних свештеника, као и односа између војске и верских заједница. Као референти министра војске и морнарице, они су све време имали статус војних чиновника.

Униформисање војних свештеника било је једно од питања у чијем су решавању референти за вероисповести настојали да пронађу компромисно решење између потреба војске и правила верских заједница. Одлучиоци у Министарству војске и морнарице имали су потребу да одећу учине практичном и војним свештеницима омогуће лакше обављање свих послова. То је свакако био и интерес самих војних свештеника. Поред Министарства војске и морнарице, за решавање питања униформисања војних свештеника било је заинтересовано и Министарство вера. Решењем од 21. маја 1923. године Министарство вера дало је пристанак да се свештеници свих вероисповести униформишу.²⁶ Проблем је настао када је потребе војске требало ускладити са захтевима верских заједница, које су традиционално неговале посебна правила облачења својих

²² *Закон о устројству војске и морнарице*, Штампарска радионица министарства војске и морнарице, Београд, 1923. Чланом 49. одређено је да богослови службе скраћени војни рок у трајању од шест месеци.

²³ *Службене новине*, број 222 од 23. септембар 1929, стр. 1619. *Закон о Устројству војске и морнарице*, члан 209 и члан 226, тачка 3.

²⁴ „Правило о пријему и постављању контрактуалних чиновника, дневничара, хонорарних службеника и умних и физичких радника-надничара код војске и морнарице“ од 15. фебруара 1933. године. У члану 26 наводи се да „месечни хонорар свештеницима одређује се обзиром на јачину гарнизона и број војника дотичне вероисповести, и то без обзира на разред скупине, у износу од 150 до 450 динара. Хонорар се исплаћује почетком сваког месеца за протекли месец, а на терет односних партија личних расхода“. Примерак Правила сачуван је у Војном архиву, П 17, к. 11, рег. бр. 29/1. Ћ. Бр. 2911.

²⁵ М. Милкић, „Правно...“, стр. 136–146.

²⁶ Овај податак наведен је у документу „Реферат начелнику Ђенералштабног одељења“, који су саставили референти за вероисповести 25. марта 1937. године. ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, стр. 8.

свештеника. Референти за вероисповести су у том случају заступали интересе Министарства војске и морнарице и због својих ставова долазили у сукоб са својим верским властима.

Свети архијерејски синод Српске православне цркве указао је, 6. септембра 1924. године, министру вера на чињеницу да „православна црква за своје свештенике има прописану униформу“.²⁷ Уз молбу да се такав став проследи Министарству војске и морнарице, у одлуци Синода наглашено је „да свештеници православне вере немају никаквог права у опште да иду у цивилном оделу, те да према томе немају тог права ни војни свештеници православне вере“. Са овом одлуком Синода Министарство вера упознало је министра војске и морнарице 16. октобра 1924. године.²⁸ Повод за такву реакцију Синода била је информација коју је помоћник команданта Четврте армијске области дивизијски генерал Божидар М. Срећковић послао 22. јула 1924. године министру војске и морнарице генералу Петру Пешићу, и обавестио га да православни свештеници на територији Четврте армијске области ван радног времена носе цивилно одело.²⁹ Навео је да овакву праксу спроводе и војни свештеници и да је због тога потребно дати објашњење да ли свештеници православне вере, самим тим и војни свештеници, имају право да иду у цивилу. Министарство војске и морнарице проследило је 25. јула 1924. године Министарству вера овај акт,³⁰ а Министарство вера обратило се 15. августа 1924. године Синоду Српске православне цркве.³¹

Свети архијерејски синод Српске православне цркве доставио је министру војном генералу Душану Трифуновићу, 31. марта 1925. године, акт којим га обавештава да је по питању изгледа одела свештеника Синод одлучио „да се сва свештена лица Српске Православне Цркве оба реда имају прописно одевати и своје редовне званичне дужности вршити у прописаној свештеничкој униформи“.³² Ова одлука достављена је са молбом да се на основу ње пропише одговарајуће наређење за православне свештенике који се налазе на служби у Министарству војске и морнарице. Као разлог за доношење овакве одлуке Синод је навео да је упркос одлуци Светог архијерејског сабора од 11. новембра 1922. године да се у погледу свештеничког одела остане при старом уређењу, примећено да поједина свештена лица носе грађан-

²⁷ Архив Југославије, фонд 69, фасцикла 158. Син. Бр. 1501/804, (У даљем тексту АЈ,...). Заступник министра вера био је министар правде Антон Корошец, из Словенске људске странке.

²⁸ АЈ, ф. 69, ф. 158. В. Бр. 18351

²⁹ АЈ, ф. 69, ф. 158. Пов. Ађ. Бр. 2407.

³⁰ АЈ, ф. 69, ф. 158. Пов. Ђ. Бр. 8694.

³¹ АЈ, ф. 69, ф. 158. В. Бр. 14120.

³² *СВЛ*, 1925, стр. 810–811. Ађ. Бр. 11546.

ско одело различитог кроја и боје. Као карактеристичан пример Синод је означио вероучитеље, који су на часове веронауке одлазили непрописно одевени. Министар војни и морнарице наредио је 6. маја 1925. године да се одлука Синода саопшти војним свештеницима и „да се они придржавају наведене одлуке и другачије не поступају“.³³

Док су верске заједнице у оквиру својих ингеренција настојале да одрже неопходна правила у одевању свештеника, војни свештеници, вођени практичним интересима, заступали су другачије ставове. У концепту акта од 22. јануара 1929. године којим се верски референти обраћају министру војске и морнарице у вези измена и допуна у Закону о устројству војске и морнарице из 1923. године, предложене су измене и допуне на основу којих би се поправило стање војних свештеника у војсци.³⁴ У овом акту референти за вероисповести нису директно тражили увођење посебне униформе за војне свештенике. У том контексту једино су нагласили да војни свештеници морају да буду уредни, али да немају право на додатак за одело као официри, иако је свештеничко одело скупо. У недатираним концепту предлога за промену статуса свештеничке струке у војсци, референти су предложили стављање ван снаге одредбе Закона којом је регулисан статус војносвештеничке струке (члан 36), изједначавање класа војних свештеника са класама осталих војних чиновника (члан 210), док је у члану 279 предложена измена на основу које би сви војни чиновници носили одело прописано краљевом уредбом, а месечни новчани додатак од 300 динара на одело припадао би свим војним чиновницима.³⁵

Министар војске и морнарице армијски генерал Драгомир Стојановић обратио се 31. августа 1933. године министру правде³⁶ Божидару Максимовићу са молбом да представници признатих верских заједница које имају своје свештенике у војсци (православни, римокатолици, старокатолици, муслимани, мојсијевци и лутерани) дају своје мишљење у вези са дефинисањем униформе или неких ознака које би војни свештеници носили за време рата.³⁷ Министар је навео да је у Министарству војске и морнарице предузет рад на дефинисању одеће или посебног обележја за активне и резервне

³³ СВЛ, 1925, стр. 810–811.

³⁴ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 2. Сачуван још један исти концепт на којему је датум 3. фебруар 1929. године. ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 3.

³⁵ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 6.

³⁶ Министарство вера укинута је 3. априла 1929. године, а његове надлежности преузело је Министарство правде. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961, стр. 302.

³⁷ АЈ, фонд 63, Верско одељење-општи материјал, 1920–1941, фасцикла бр. 1. Пов. Ђ. Бр. 7818. (У даљем тексту: АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1)

војне чиновнике за време рата и да је потребно да се овим прописом истовремено реши питање одеће свештеника који су у активној војној служби. Генерал Стојановић је нагласио да би свештеници, уколико је то неопходно, задржали своју свештеничку одећу и у њој вршили верске обреда. Према речима министра, Министарство војске и морнарице сматрало је да је у интересу угледа и достојанства свештеника који су у саставу оперативних трупа, а свакако да је и много практичније да за време покрета и борбе не буду у свештеничкој одећи, већ да је облаче само за време вршења обреда.

На основу овог акта Министарства војске и морнарице, министар правде упутио је 8. септембра 1933. године акт патријарху Српске православне цркве.³⁸ Свети архијерејски синод Српске православне цркве одлучио је да разлоге за увођење посебне униформе православних свештеника треба да образложи референт за православу вероисповест у Министарству војске и морнарице, протојереј Гаврило Милошевић. У предлогу који је саставио 30. октобра 1933. године, протојереј Милошевић навео је да постоје оправдани разлози и потреба да војни свештеници носе посебну униформу у време мира, а да су у току рата разлози још израженији.³⁹ Подсетио је да су референти за вероисповести у току 1924. године саставили нацрт Уредбе о мирнодопској и ратној одећи војних свештеника, али да до остварења тог предлога није дошло. С обзиром на чињеницу да свештеници на служби код војске у време рата имају статус војних чиновника, подељени на ниже (IV, III, II и I класе) и више војне чиновнике (IV, III и II класе), протојереј Милошевић је сматрао да те чинове треба обележити посебном одећом коју би свештеници носили за време вежби и у току рата. С друге стране, када врше верске обреде, као и у свечаним приликама, свештеници би носили своју свештеничку одећу прописану од дотичних црквених власти. Протојереј Милошевић је такође предложио могућност да када свештеници врше неку свештеничку функцију на бојној линији или негде на домаку дејства непријатељског оружја, могу уз потребно „црквено-богослужбено одјејање“ вршити чинодејства у ратној одећи. Према његовом предлогу, целокупна ратна одећа војних свештеника била би сашивена од сиво-маслинасте чоје, као и код оперативне војске. Капа војног свештеника, односно шајкача, била би исте форме и кроја као и код официра, „испуска на горњој ивици капе је од материјала исте боје и квалитета од које је и капа. Кокарда са иницијалом владаочева имена. Капут, дугачак до колена салонског кро-

³⁸ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920-1941, ф. бр. 1. Бр. 83948.

³⁹ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, бр. 11. Концепт акта К. Пов. Ђ. Бр. 9536. на документу није наведено коме је овај предлог упућен.

ја (герок) са 6 металних дугмета у једном реду сиво-маслинасте боје. Јака поврнута, висока 40–80 мм, подешена према дужини врата. Размер прав и има изнутра 2–3 копче. Испуска на јаки дебљине је 3 мм и од материјала исте боје и квалитета од које и капут. Рукави без испуске и испод лактова. Еполете, од гајтана⁴⁰ од беле и жуте срме, размере као и код гајтана од кога се праве акселбендери⁴¹. Оивичене и постављене на кадифи боје јасно зелене. Оне су као и код парадног одела гардијских официра. Крај еполета до јаке утврђује се за капут жутим-белим-срменим пужом (дугметом). Други крај утапа се у шав рукава на рамену. До пужа су гајтани увеза... (....) од беле срме. Нижег војног чиновника III класе по три, II класе по четири и I класе по пет гајтана. Еполете свештеника-вишег војног чиновника IV, III и II класе имају по три, четири и пет гајтана. Панталоне, дугачке за ципеле и чакшире за чизме. Испуске са стране од материјала исте боје и квалитета од које су и панталоне. Ципеле, дубоке, једноставне или на шнирање, и чизме од црне коже. Шињел је као и код официра, са два реда по шест металних дугмета сиво-маслинасте боје. Дугмета су пуна, испупчена. Јака поврнута исте боје и материјала од које је и шињел. Закопчава се дугуљастим вуненим дугметом исте боје. На предњим крајевима јаке по једна латица облика копља, од кадифе јасно зелене боје као и код еполета. Ширина латица 30, дужина 70 мм. На крају латице по једно мало метално пуно дугме боје шињелске. Рукави дуги до половине шаке када се рука опружи. На њима је нарукавље са испуском од материјала и боје као шињел. Нарукавље дубоко око 150 мм. Еполете на шињелу као и на капуту. Цепови са преклопцима с десне и леве стране. Шињел је позади разрезан до близу појаса. На једној страни разреза пет малих дугмета као и на латицама, на другој пет рупица за закопчавање. Шињел је позади набран у две боре од јаке па до доњег краја. Од струка на ниже привидни цепоци, на чијим горњим крајевима по једно дугме за закопчавање споне. Спона ширине 80 мм. Шињел досеже до половине листова. Где год су испуске код официрског шињела, ту су и код свештеничког, од материјала и боје као и шињел. Постава на шињелу сличне боје као и шињел“. Оваква униформа представљала би редовну, а уједно и службену одећу војних свештеника у време рата, коју би они носили у свим приликама осим приликом богослужења. Протојереј Милошевић напоменуо је да би униформа војних свештеника у време мира, уколико би била потребна и њена израда, била од истог кроја, али црне боје, о чему би био припремљен посебан предлог министру војске и морнарице.

⁴⁰ Памучна или свилена упредена врпца за порубљивање и украшавање одеће.

⁴¹ Гајтан који представља ознаку неке службене функције.

У вези изгледа униформе војних свештеника, Верско одељење Министарства правде упутило је 18. октобра 1933. године акт свим верским заједницама.⁴² У име Врховног рабината Краљевине Југославије одговорио је врховни рабин 31. октобра, уз образложење да свештеницима јеврејске вероисповести у војсци није потребна никаква посебна униформа ни специјална одећа и да могу у спољашњем изгледу да буду изједначени са осталим војним обвезницима.⁴³ Уколико би ипак требало јеврејске свештенике на неки начин обележити, Врховни рабинат је предложио да се на капи испод кокарде, на којој су иницијали врховног команданта, стави и мали знак тзв. Соломоновог слова. Што се тиче одеће јеврејских свештеника за време вршења верских обреда, Врховни рабинат је био мишљења да и такву униформу за време рата треба упростити. Довољно је да јеврејски свештеник поред прописаног талета, огрне једну црну пелерину, и да тако обави верске функције које му војни прописи и верска дужност налажу. Епископ Словачке евангелистичке цркве („Епископско звање словачке евангелистичке а. в. цркве у Краљевини Југославији“) одговорио је 4. децембра и обавестио Министарство правде да та црква нема војних свештеника, иако би то било потребно нарочито у местима где „има стално и по броју највише војника евангелика – Словака“.⁴⁴ И поред тога, епископ је предложио да униформа словачких евангелистичких војних свештеника буде једнака са униформом осталих официра, уз додатак љубичастог знака на огрлици. Епископски администратор Врховног сениоралног звања реформоване хришћанске цркве у Краљевини Југославији (са седиштем у Фекетићу) одговорио је 5. децембра 1933. године и навео да „реформовани свештеници“ носе у служби црни плашт и капу од сомота у истој боји.⁴⁵ Изван службе и у грађанском животу носе и уредно, али неупадљиво цивилно одело. Из Бискупског уреда немачке евангелистичко-реформаторске цркве у Краљевини Југославији одговорено је 14. децембра 1933. године и послат је у прилогу нацрт једне униформе, „како је она предвиђена за свештенике евангеличке вере за време рата“.⁴⁶ Министарство правде послало је Ђенералштабном одељењу (Оперативни одсек) Министарства војске и морнарице 18. децембра 1933. године оверене преписе извештаја Врховног рабината, Словачке евангелистичке цркве, Врховног сениоралног звања Реформоване хришћанске цркве и Бискупског уреда немачке евангелистичке цркве.⁴⁷

⁴² АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Акт Бр. 83948/33–15.

⁴³ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Акт Бр. 877.

⁴⁴ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Е. З. Бр. 1543.

⁴⁵ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Број 1690/1933.

⁴⁶ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Б. Бр. 2652/33. Уз постојећи документ Прилог није сачуван.

⁴⁷ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920–1941, ф. бр. 1. Бр. 118242.

У периоду док је трајало прикупљање мишљења верских заједница о изгледу униформе војних свештеника, референти за вероисповести у Министарству војске и морнарице (Гаврило Милошевић, Љубомир Николић, Хусејин Танић) обратили су се, 14. новембра 1933. године, начелнику Ђенералштабног одељења и образложили основне проблеме које војни свештеници имају због свог нерешеног статуса.⁴⁸ Указујући на недостатке Закона о устројству војске и морнарице од 6. септембра 1929. године, референти за вероисповести наводе да стални војни свештеници, пошто нису имали униформу, ни било какве ознаке по којима би се распознавали, нису третирани са потребним поштовањем. Као мере које би биле спроведене у циљу побољшања положаја војних свештеника, предложили су проширење делокруга рада војних свештеника, бољу здравствену заштиту и промену пензионе политике. У акту који су након тога упутили начелнику Ђенералштабног одељења, референти су тражили и да се војним свештеницима одреди униформа на основу које би се распознавали да су војни свештеници.⁴⁹ Уз напомену да су у суседним државама војни свештеници униформисани, референти су предложили да свештеници носе униформу сличну униформи коју носе официри морнарице.

Министарство правде послало је 18. јануара 1934. године нови допис представницима верских заједница, у коме је тражен предлог изгледа униформе војних свештеника.⁵⁰ Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије (Суботица) послало је 1. фебруара 1934. године Министарству правде предлог униформе војних свештеника „мојсијеве вере“.⁵¹ Униформа је требало да се састоји од црног свештеничког мантила са сомотном крагном, дугачких официрских чакшира, мантила на коме су еполете са чином свештеника и официрске капе са црним рубовима. За време рата свештеници би носили обичне униформе. Ово мишљење Ортодоксног рабинског синода Министарство правде проследило је Министарству војске и морнарице 9. фебруара 1934. године.⁵²

Настојања верских референата да својим положајем у Министарству војске и морнарице утичу на побољшање статуса војних свештеника била су изражена у различитим рефератима и документима. Заступник референта за католичку вероисповест, 11. октобра

⁴⁸ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 13. Пов. Ђ. Бр. 10087 од 14. новембра 1933. године.

⁴⁹ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 15. Сачуван је једино концепт наведеног акта, са ознаком Пов. Ђ. Бр. 8335/34, без датума.

⁵⁰ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920-1941, ф. бр. 1. Акт Бр. 4718 од 18. јануара 1934. године.

⁵¹ АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920-1941, ф. бр. 1. Акт Бр. 67/34.

⁵² АЈ, ф. 63, ВО-ОМ, 1920-1941, ф. бр. 1. Акт Бр. 10944.

1935. године, у обраћању начелнику Ђенералштабног одељења по питању уписа свештеника у регистар војних обвезника и о статусу ђаконa у католичкој цркви, користи прилику да подсети да су референти за вероисповести у току 1933. и 1934. године (Пов. Ђ. Бр. 10087/33 и Пов. Ђ. Бр. 8335/34) молили да се активни свештеници који су чиновници грађанског реда преведу у војне чиновнике.⁵³ Навео је да би тај издатак за државу био безначајан, али би „од свештеничке струке у војсци био радосно и са дубоким признањем дочекан“. Сматрао је да је поред тога потребно решити питање резервних војних свештеника и униформисање свештеника за време рата и мира. Напоменуо је да су све црквене власти дале сагласност да војни свештеници за време рата носе униформу сиве боје и чизме, као и да су сва потребна документа о томе достављена начелнику Главног ђенералштаба. У реферату који су референти за вероисповести саставили начелнику Ђенералштабног одељења 14. септембра 1936. године истиче се проблем статуса војних свештеника као чиновника грађанског реда.⁵⁴ Позивајући се на углед и интерес војске, референти су тражили да се свештеници врате у ред војних чиновника.

У Министарству војске и морнарице 25. марта 1937. године референти за вероисповести саставили су „Реферат начелнику Ђенералштабног одељења“, са молбом да министар на основу предложеног нацрта донесе уредбу о изгледу униформе за сталне војне свештенике свих вероисповести у војсци.⁵⁵ У реферату се указује да је униформисање сталних војних свештеника важно за интерес војске и интерес и углед свештеничке струке. Референти наводе извештаје војних свештеника у којима се они жале да у вршењу своје службе без униформе стално наилазе на проблеме, омаловажавања и шикарирања. Униформом која би поред свештеничког имала још и официрски карактер, ауторитет војних свештеника био би повећан. Такође, на тај начин била би постигнута и једнообразност у одевању војних свештеника, а националне и верске разлике не би биле уочљиве, „те би и то много допринело духу толеранције и уједињења наше војске и свега нашег народа“. Тадашњи начин одевања војних свештеника, када су свештеници носили различита одела са различитим ознакама на цивилном оделу, референти су оценили као непрактичан и штетан по углед свештеника у војсци. Сматрали су да

⁵³ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 16.

⁵⁴ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 20, стр. 2. Реферат није потписан од референата за вероисповести и није заведен у деловодном протоколу, тако да је без ознаке.

⁵⁵ Реферат није потписан од референата за вероисповести и није заведен у деловодном протоколу тако да је без ознаке, а са датумом 25. март 1937. године. ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, стр. 8.

такво одевање нарушава ред и дисциплину у војсци и још једном нагласили да је таква разноликост у одевању „од јаке штете и сметње за нужну и потребну толеранцију и уједињење“.

На основу „Уредбе о одећи војних свештеника“, коју су израдили референти за вероисповести, предвиђено је да одећа војних свештеника буде од црног штофа, као и да постоји походна и парадна.⁵⁶ Према том предлогу, походну одећу чинила је „официрска капа поморских официра, према одговарајућем рангу. Свештенички црни капут испод колена, цивилног кроја (иберцигер) отворен са дужим разрезом позади, са 3 црна дугмета у једном реду, са поврнутом јаком високом 40–80 мм (према дужини врата) и са вертикалним прорезом за џепове. На раменима златне еполетушке, исто као код поморских официра одговарајућег ранга, само место сидра државни грб. На рукавима ширити исто као код поморских официра одговарајућег ранга. Прслук до грла закопчан са девет црних дугмета и са усправљеном јаком висине 15 до 20 мм. Крагна од кошуље затворена, усправна. Панталоне дуге, кроја исто као код поморских официра. Ципеле од црне коже, дубоке једноставне или на шнирање, или плитке, али уз плитке ципеле црне чарапе. Дозвољава се носити црни штап. Дозвољава се носити официрска црна пелерина и црна кишна кабаница са капуљачом. Зими и у хладном времену поврх свештеничког капута зимски капут кроја истог и са истим знацима само дужи. Парадна: Код православних и католика: све исто као и напред само место прслука доња свештеничка хаљина (мантија) према прописима односне цркве. Код муслимана исто као и походна.“ За време вршења верских обреда предвиђено је да свештеници носе одело према прописима своје цркве.

Помоћник министра војске и морнарице дивизијски генерал Александар А. Стојановић, под ознаком хитно, послао је 17. децембра 1937. године представницима православне, римокатоличке и исламске верске заједнице обавештење о намери да се пропише униформа за војне свештенике у мирно доба.⁵⁷ Униформа би била црне боје и по кроју слична униформи официра морнарице. Генерал Стојановић је подсетио да су представници свих вероисповести 1933. године дали пристанак за униформу свештеника у ратно доба. Као разлоге за увођење једнообразне униформе војних свештеника свих вероисповести у мирно доба, навео је да они на тај начин добијају већи углед у свом раду. Такође, навео је да једнообразност у одевању свештеника

⁵⁶ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, стр. 9. Документ није потписан ни заведен у деловни протокол и недостаје датум. Уз документ је на посебном листу нацртан цртеж предложене униформе војних свештеника.

⁵⁷ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, лист. 14. Пов. Ђ. Бр. 10.914/2 од 17. децембра 1937.

различитих вероисповести доприноси духу толеранције и јединства у војсци и морнарици. На крају је напоменуо да ће свештеници верске обреде и даље вршити у оделу према прописима своје цркве.

Први наиб за Врховно верско старешинство Исламске верске заједнице у Сарајеву, Башић, дао је 21. децембра 1937. године своју сагласност на предлог униформе, али је напоменуо да капе не би требало да имају обод (сунцобран).⁵⁸ Објаснио је да исламски верник не може са капом која има обод да обавља свакодневне молитве (намаз), јер обод смета и онемогућава вршење сенце (стављања чела на земљу) у намазу.⁵⁹ Због тога је предложио да приликом увођења униформе за војне свештенике Министарство војске и морнарице пропише капе које немају обод или да свештеници уз униформу и даље носе свештеничке капе, при чему би војни свештеници исламске вероисповести носили досадашње свештеничке капе (беле ахмедије).

Будући да из Синода Српске православне цркве није било одговора у вези са усвајањем униформе војних свештеника, референт за православну вероисповест у Министарству војске и морнарице протојереј-ставрофор Петар Т. Трбојевић обратио се 30. децембра 1937. године⁶⁰ заменику патријарха, митрополиту загребачком Доситеју⁶¹. У писму које је интонирано тако да приволи митрополита Доситеја да подржи пројекат „Уредбе о једнообразној униформи за војне свештенике свију вера“, протојереј Трбојевић детаљно наводи многобројне примере материјалног пропадања, као и непоштовања и шиканирања којим су војни свештеници изложени због тога што немају униформу. Навео је да је то заједнички пројекат референата за православну, римокатоличку и исламску вероисповест, и рекао да уколико једна од три највеће цркве у држави одбије предложену Уредбу, читав пројекат пропада. На крају је, „бојећи се да код наше Свете Цркве негде не запиње, јер је до сада тражена сагласност није стигла“, упозорио да би на цркву која не прихвати пројекат униформе могло да се јави огорчење, као на ону која не води рачуна о времену и о приликама.

⁵⁸ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, лист. 14. Пов. Бр. 37, од 21. децембра 1937. године.

⁵⁹ Насупрот оваквом ставу, наводимо мишљење сарајевског реис-ул-улеме који је септембра 1920. на допис Министарства војног дао званично тумачење према коме нису постојале сметње да муслимани носе капе са ободом. Видети: Димитар Тасић, *Рат после рата. Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918–1920*, Утопија, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2008, стр. 468.

⁶⁰ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 9, стр. 18–21.

⁶¹ Митрополит Доситеј (Васић) био је администратор Архиепископије београдско-карловачке и заменик патријарха од смрти патријарха Варнаве, 23. јула 1937. године, до избора патријарха Гаврила Дожића, 21. фебруара 1938. године. Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Евро, Београд, Унирекс, Подгорица, Каленић, Крагујевац, 1996, стр. 176.

Референти за вероисповести обавештени су 31. јануара 1938. године из Комисије за израду измена и допуна Закона о устројству војске и морнарице о одржавању седнице Комисије, која је заказана за 1. фебруара.⁶² У прилогу су достављени предлози измена законских одредби које се односе на војносвештеничку струку, а који су у потпуности били у складу са дотадашњим предлозима референата за вероисповести.⁶³ На основу расположиве архивске грађе може се закључити да до усвајања „Уредбе о једнообразној униформи за војне свештенике свију вера“ није дошло, а војни свештеници нису постали војни чиновници. Овакав закључак стиче се и на основу акта који су референти за вероисповести упутили начелнику Ђенералштабног одељења, 4. октобра 1938. године.⁶⁴ У њему се истиче податак да је Министарски савет 21. септембра 1938. године донео одлуку да се свим активним официрима и униформисаним војним чиновницима на име помоћи за набавку официрске спреме и ратне опреме исплаћује по 300 динара месечно, почев од 1. октобра 1938, „па за наредних дванајест месеци“.⁶⁵ Даље се констатује да војни свештеници, осим референата, нису војни чиновници и да уопште нису униформисани, али да и они у случају рата морају имати сву ратну опрему као и официри („сем догледа“). Референти су и том приликом детаљно образложили све моралне и материјалне недаће са којима се сусрећу војни свештеници. Проблем усвајања свештеничке униформе у мирно доба образложен је као један од главних проблема и поновљени су већ познати разлози за

⁶² ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 24, стр. 1. Пов. Бр. 4. Позив је упућен на личност референтима за православну, римокатоличку и муслиманску вероисповест, као и референту војне музике, са предлозима за измену чланова Закона који се односе на њихове струке. Председник Комисије за измену и допуну Закона о устројству војске и морнарице био је армијски генерал Милан Ђ. Недић.

⁶³ Изменама у чл. 35 Закона било је предвиђено превођење војних свештеника у ред војних чиновника, а чланом 273 предвиђено је да војним свештеницима припада додатак за одело (вишим војним чиновницима 1, 2. и 3. класе по 700 динара, а свима осталима 400 динара). На основу члана 277. активним официрима и активним војним чиновницима предвиђен је додатак на момка у износу од „50 динара и 27 кубних метара и 250 кубних дециметара дрва годишње“. Након члана 285 додат је нови члан 285а, који гласи: „Официри и војни чиновници дужни су носити униформу која се прописује уредбом“. Члан 377. (...) садањи свештеници, чиновници грађанског реда, преводе се у војне чиновнике одговарајуће класе, а садањи референти односних вероисповести у више војне чиновнике 1. класе. Године проведене у свештеничкој служби рачунају се као ефективна државна служба“.

⁶⁴ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 26, стр. 1. Пов. Ђ. Бр. 9001, од 4. октобра 1938. године.

⁶⁵ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 25, стр. 1. Акт Пов. К. Б. Бр. 5642 од 28. септембра 1938. године којим се помоћник начелника Рачунског одсека Контролно-буџетског одељења Министарства војске и морнарице обраћа начелнику Ђенералштабног одељења и тражи „да се најхитније састави списак униформисаних војних чиновника тога одељења који имају право на ову припомоћ“.

њено увођење. Као један од драстичних примера непоштовања свештеничког угледа навели су случај да се за време маневра 1935. године догодило да су позвани свештеници из резерве били приморани да обуку униформе обичних редова и стављени су на храну на војнички казан, иако је њихов ранг једнак рангу официра. Као једну од мера референти су захтевали „да се што пре енергично донесе Уредба о једнообразној униформи војних свештеника у мирнодопско и ратно време, као што имају све модерне војске на свету“. У новом обраћању начелнику Генералштабног одељења, 17. децембра 1938. године, референти су поновили своје захтеве и у прилогу послали писмо једног свештеника „у коме од очајања кука износећи бедно стање своје“.⁶⁶

Нови покушај увођења униформе, овога пута ратне, уследио је почетком октобра 1939. године кроз обраћање министра војног, армијског генерала Милана Ђ. Недића, поглаварима верских заједница. Образложење које је генерал Недић упутио 2. октобра 1939. године патријарху српском Гаврилу није наишло на разумевање Синода Српске православне цркве.⁶⁷ Патријарх је 13. октобра одговорио „да из формалних и принципијелних разлога“ Синод не може да усвоји предлог о униформисању војних свештеника Српске православне цркве.⁶⁸ Напомињући да је питање одевања свештенства канонске и дисциплинске природе, патријарх Гаврило је навео да Свети архијерејски сабор има свој предлог за униформисање војних свештеника: „У мирно доба и ван ратнога подручја војно свештенство носи исто одело које и други свештеници но с обележјем војничког ранга на одећи. У времену мобилизације и војних операција, војне власти по потреби могу допустити изузетке од овога прописа“.

Министар војске и морнарице решио је 17. октобра 1939. године да се усвоји мишљење патријарха⁶⁹ и о томе је 20. октобра обавестио референте за вероисповести.⁷⁰ Петар Трбојевић је одлуку могао само да прими к знању, док су његове колеге, с обзиром на то да ставови патријарха могу да се односе само на православне војне свештенике, настојале да је анулирају. Љубомир Николић је предложио „да се за активне и резервне војне свештенике католичке вероисповести пропише униформа у рату и миру, јер су црквене власти католичке вероисповести за то дале свој пристанак“. Салих Сарић је имао исти предлог, уз напомену да је поглавар исламске вероисповести дао своју сагласност за униформисање активних и резервних војних свештеника.

⁶⁶ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 33, стр. 1. Пов. Ђ. Бр. 11420.

⁶⁷ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 46, стр. 1. Број 8161/Зап. /. Акт Пов. Ђ. Бр. 10606.

⁶⁸ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 46, стр. 1. Број 8161/Зап. /.

⁶⁹ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 46, стр. 1. На документу је руком исписано наређење. Оригинал наредбе није сачуван у Војном архиву.

⁷⁰ ВА, П 17, к. 157, ф. 3, д. 46, стр. 2. Ђ. Бр. 25870 од 20. октобра 1939. године.

Повод да се Петар Трбојевић 25. септембра 1940. године обрати канцеларији Светог Архијерејског Синода било је писмо свештеника Скопског гарнизона протојереја Комнена Поповића, упућено 6. септембра 1940. године митрополиту скопском Јосифу.⁷¹ Протојереј Трбојевић наводи да су детаљи о бедном животу војних свештеника које наводи свештеник Поповић тачни, „али нису потпуни“ и оцењује да је материјални и друштвени положај војних свештеника изузетно тежак. Као један од главних узрока таквог стања Трбојевић је означио то што војни свештеници немају своју униформу. Министарство војске и морнарице било је у обавези да пропише униформу војних свештеника јер је то предвиђено и међународним хуманитарним правом у случају рата. Укратко изневши историјат покушаја увођења униформе, протојереј Трбојевић је подсетио да је Српска православна црква ускратила своју подршку доношењу уредбе о мирнодопској униформи, средином 1938, као и уредби о ратној униформи војних свештеника, октобра 1939. године. Према његовом мишљењу, такви ставови спровоцирали су надлежне у Министарству војске и морнарице и додатно утицали на лош третман према војним свештеницима. У Министарству због тога није дошло до усвајања „Уредбе о војносвештеничкој струци у мирно и ратно доба“ и њиховог превођења у ранг војних чиновника.⁷² Објаснио је да проблем увођења униформе није формалне природе, већ дубоко задире у питања статуса војних свештеника и угрожава њихову егзистенцију. Због тога војни свештеници не траже „униформу због саме униформе, већ због положаја који им она у војсци даје и због припадности које су с њом скопчане“. Као парадокс, Трбојевић је навео да би војни свештеници униформу носили веома ретко, јер је било предвиђено да се мантија може носити готово у свим приликама, осим кад се иде у касарну да се војницима одржи час. У алармантном тону захтевајући хитно предузимање мера за побољшање положаја војних свештеника, Трбојевић је као једну од мера предложио да Српска православна црква усвоји предлог униформе.⁷³

⁷¹ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 28. Акт није заведен. Сачувана су три концепта, од којих је један писан руком.

⁷² ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 44. Без датума. Уредба садржи укупно 12 страна. У члану 7 (Опште одредбе), тачка 5, „Униформу војних свештеника за мирно и ратно доба прописаше министар војске и морнарице посебним наређењем“. Прелазна наређења: 1)... 2) „Овом Уредбом замењује се Правило о дужностима војних свештеника Ђ. Бр. 14561 од 22. септембра 1934. (Службени лист, стр. 1523–1526 за 1934. годину) и стављају ван снаге и сва друга решења и наређења која су у супротности с њим“.

⁷³ „У име свију војних свештеника ја вапијем, молим и преклињем Његову Светост Господина Патријарха, св. Архијерејски Синод, св. Архијерејски сабор и сваког Преосвећеног архијереја напосе, да помогну, да се бедно стање војних свештеника поправи. Уверавам све: има их који гладују!“

Једно од последњих обраћања референата за вероисповести начелнику Ђенералштабног одељења уследило је 5. децембра 1940. године.⁷⁴ Референти констатују да у *Уредби о изменама и допунама у Закону о устројству војске и морнарице* нису унети њихови предлози за побољшање положаја војносвештеничке струке.⁷⁵ Због тога моле да се донесе нова уредба, која би садржала њихове предлоге и на основу које би свештеници на служби у војсци били преведени у ред војних чиновника.

Војни свештеници у војсци Краљевине Југославије до краја постојања државе нису преведени у ред војних чиновника и изједначени у плати и припадностима са официрима. Расположиви подаци о Заводу за израду војне одеће Загреб,⁷⁶ Заводу за израду војне одеће Београд⁷⁷ и Заводу за израду војне одеће Ниш⁷⁸ не садржи податке о изради униформе или других одевних предмета за потребе војних свештеника. Архивска грађа Економског одељења Министарства војног и морнарице која се односи на снабдевање одећом не садржи документа о снабдевању војних свештеника.⁷⁹

*
* *

У војсци Кнежевине и Краљевине Србије није било проблема око униформе војних свештеника јер су свештеници имали регулисан статус у војсци, одговарајућу плату и примали су све потребне припадности. Након стварања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца војни свештеници свих признатих вероисповести

⁷⁴ ВА, П 17, к. 157, ф. 4, д. 37. Ђ. Бр. 43859/40.

⁷⁵ У *Уредби о изменама и допунама у Закону о устројству војске и морнарице* од 23. августа 1940. године не помињу се војни свештеници. Додатак СВЛ, бр. 33 за 1940. године. М. С. Бр. 1161.

⁷⁶ ВА, П 17, к. 494, ф. 1 (документа из 1926. године), ф. 2 (документа из 1927. и 1928. године), ф. 3 (документа из 1928, 1929. и 1930. године), ф. 6 (документа из 1930, 1940. и 1941. године).

⁷⁷ ВА, П 17, к. 494, ф. 1 (разна документа), ф. 2 (разна документа), ф. 3 (разна документа), ф. 4 (документа из 1930. године), ф. 5 (документа из 1932. године), ф. 7 (документа из 1938. и 1939. године).

⁷⁸ ВА, П 17, к. 495, ф. 1 (документа из 1930, 1931, 1935. и 1936. године), ф. 2 (документа из 1926. и 1931. године), ф. 3 (документа из 1928. и 1929. године), ф. 4 (документа из 1924, 1925, 1926, 1928, 1929. и 1930. године).

⁷⁹ ВА, П 17, к. 188, ф. 1 (документа из 1921, 1922, 1923, 1924, 1925. и 1926. године), ф. 2 (документа из 1927, 1928, 1929, 1930. и 1931. године), ф. 3. (документа из 1932. и 1933. године), ф. 4 (документа из 1934, 1935, 1936. и 1939. године), к. 189, ф. 1, ф. 2, ф. 3, ф. 4 (све фасцикле садржи документа из 1940. године), к. 190, ф. 1, ф. 2, ф. 3, ф. 4, ф. 5 (све фасцикле садржи документа из 1940. године), к. 191, ф. 1, ф. 2, ф. 3 (све фасцикле садржи документа из 1941. године).

имали су ранг војних чиновника и у свему су били изједначени са официрима одговарајућег чина. Након доношења новог Закона о устројству војске и морнарице 1929. године, материјално стање и друштвени положај војних свештеника били су значајно угрожени. Ранг чиновника грађанског реда није омогућавао пристојну егзистенцију. Због тога су настојања да свештеници добију мирнодопску униформу добила наглашену социјалну компоненту. Питање увођења посебне униформе војних свештеника представља један од многих проблема који су се јављали у односима између војске и верских заједница у Краљевини Југославији. Специфичан положај војних свештеника подразумевао је да су они изузети из надлежности црквених власти и за свој рад одговорни војним властима, које по потреби одређују њихов распоред и односе у служби. Питање надлежности над војним свештеницима представљало је сталну сметњу у односима између војске и верских заједница.

Captain Mag Miljan Milkić

CHAPLAINS' UNIFORM IN SERBIAN AND YUGOSLAV ARMED FORCES

(Summary)

The uniform worn by Army chaplains in the Principality and Kingdom of Serbia was not different from the outfits worn by parish priests. The only difference was the priest cap worn by orthodox chaplains. That cap differed from the traditional priest cap in shape and it had a cross in the middle. The cross marked the priest's rank: the golden cross was worn by senior priests, and the silver cross by junior priests. Towards the end of the World War I in 1918, a special uniform was prescribed for orthodox chaplains. It was actually a modified officer uniform – a black officer's trench coat and a black military cap with a cross in the middle.

Chaplains of all faiths serving in the armed forces of the Kingdom of Yugoslavia took a unique approach that military chaplains should wear a special uniform. They thought that they had to have a military uniform, which in addition to the spiritual character of their profession, would enable them to be adequately ranked and respected in the military hierarchy. The uniform of military chaplains had a social role in the armed forces of the Kingdom of Yugoslavia. Beside officers, military servant had right to wear the uniform. The status of the military servant, unlike the status of the civil servant, guaranteed a higher salary and various officers' allowances. The aspiration of mi-

litary chaplains to persuade the military authorities to introduce a special uniform for them was mainly motivated by their ambition to become military servants and thus increase their income and raise their social status. In spite of many proposals, the uniform of military chaplains was never accepted, and military chaplains remained civil servants until the end of the Kingdom of Yugoslavia in 1941.

ЈЕЗИЧКИ РЕДАКТОР

Наташа Николић

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА

Звезда Јовановић

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355/359+93/99
93/99

ВОЈНО-историјски гласник = Military History Review /
одговорни уредник Милан Терзић. – Год. 1, бр. 2 (1950) – . –
Београд: Институт за стратегијска истраживања. Одељење за
војну историју Министарства одбране Републике Србије, 1950
– (Београд : Војна штампарија „Београд“). – 24 cm

Полугодишње. – Наслов: Војноисторијски гласник
(од бр. 1/2/1964.)

ISBN 0042-8442 = Војноисторијски гласник
COBISS.SR-ID 11409154

Тираж: 500

Штампа:

Војна штампарија „Београд“